

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗІУМИ, КОЛОКВІУМИ

У цьому розділі представлені статті учасників Міжнародної конференції «Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві», що була проведена Конституційним Судом України спільно з Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісією), Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва 7–8 жовтня 2016 року в м. Києві з нагоди 20-ї річниці Конституційного Суду України.

Вплив Конституційного Суду України на формування конституційної правосвідомості як засіб зміцнити його авторитет

Р. Гринюк

доктор юридичних наук, професор,
ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права

О. Багрій

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Останнім часом неабиякої популярності набула тематика, пов'язана із реформуванням у сфері правосуддя. Питання організації та діяльності органу конституційної юрисдикції також не залишилися поза увагою: спочатку наукова громадськість активно обговорювала ревізію Конституції України, ініційовану Президентом України, потім розпочався пошук наукових гіпотез стосовно оновлення й оптимізації профільного закону про Конституційний Суд України. І хоча нормативне забезпечення діяльності гаранта верховенства Основного Закону держави, безумовно, є важливим, варто наголосити, що у нашій країні якість позитивного права не завжди призводить до ефективності закріплених ним правил та механізмів. На жаль, ми спостерігаємо ситуацію, за якої Конституція України стає предметом політичного торгу, принцип верховенства права застосовується ситуативно, коли це відповідає інтересам представників

владної верхівки, а законність із усім її формалізмом залишається пересічним громадянам.

Очевидним сьогодні є той факт, що обмежуватися покращеннями у системі законодавства недостатньо, треба удосконалювати всю правову систему, і не в останню чергу — сприяти формуванню конституційної правосвідомості. І тут, як здається, найсуттєвіші важелі впливу перебувають у Конституційного Суду України як творця офіційної конституційної доктрини.

Ідеологічні аспекти конституційного правосуддя, необхідність зміни вектору діяльності Конституційного Суду України на забезпечення прав і свобод людини і громадянина знайшли відтворення у працях багатьох вчених-конституціоналістів, зокрема А. Головіна, А. Крусян, М. Савчина, А. Селіванова, А. Стрижака, Ю. Тодики, В. Шаповала.

Переходячи до питання важливості доктринальної складової у діяльності Конституційного Суду України й усього державного механізму, слід навести тезу С. Максимова, який зазначає, що «безумовно, без доктринального забезпечення функціонування права та його інститутів неможливе. Тому доктрини є необхідним елементом будь-якої правової системи, вони розробляються у всіх галузях права і застосовуються до всіх видів правових відносин»¹. Також неможливим є виконання Конституційним Судом України свого завдання щодо гарантування верховенства Конституції України без утвердження у процесі здійснення конституційного правосуддя науково обґрунтованих правових засад, адже, як стверджує Т. Пряхіна, функції, що виконуються конституційною доктриною, похідні і найтіснішим чином пов'язані з функціями самої конституції². При цьому, на думку М. Орзіха, доктрина у діяльності конституційної юстиції потребує правильного розуміння її змісту й ролі³.

Щодо останнього твердження, а саме змісту й ролі доктрин, то вони базуються на ідеях, принципах, концепціях. Коли ідеї чинять вплив на правосвідомість громадян і зумовлюють їх імпліцитну концептуалізацію у підсвідомості більшості членів суспільства, можна говорити про становлення відповідної доктрини. Отже, розмірковуючи про природу доктрин, ми неминуче спираємося на такі поняття, як правова культура, правосвідомість.

У структурі конституційної правосвідомості А. Крусян виокремлює низку елементів, зокрема конституційно-правову ідеологію та конституційно-правову духовність⁴.

Конституційно-правову ідеологію в контексті конституціоналізму слід розглядати як систему поглядів, що відображають цінності, принципи, процеси форму-

¹ Правова доктрина України : у 5 т. — Х. : Право, 2013. — Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. — С. 58.

² Пряхина Т. М. Конституционная доктрина Российской Федерации / Т. М. Пряхина. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2006. — С. 43.

³ Орзіх М. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України / М. Орзіх // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4. — С. 59.

⁴ Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, В. М. Шаповал, А. А. Єзеров та ін. ; за ред. А. Р. Крусян. — Одеса : Фенікс, 2015. — Вип. 3 : Сучасний український конституціоналізм. — С. 32.

вання і функціонування конституціоналізму, його роль і значення в житті держави, суспільства, людини. Основні ідеологічні постулати відображено в конституції держави, адже, як підкреслює Н. Боброва: «Конституція — “згусток” державних і суспільних ідей, які держава і суспільство (через референдум) проголошують основними»¹. Саме ці конституційні ідеї і принципи є засадами єдиної національної конституційної ідеології, покликаної служити інтересам українського народу, а Конституційний Суд України має гарантувати їх верховенство.

Конституційно-правова ідеологія безпосередньо пов'язана з духовністю як усього суспільства, так і окремих його членів. У зв'язку з цим актуалізується ментально-аксіологічний компонент конституційної правосвідомості — конституційно-правова духовність, яка характеризується значною стійкістю, охоплює глибинний рівень конституційної правосвідомості та є системою думок, вірувань, навичок, правового духу, що створює цілісну картину конституційно-правового життя. Конституційно-правову духовність спрямовано передусім на утвердження віри у право. Як зазначив Р. Берман: «...у право треба вірити, інакше воно не працюватиме; а це включає не тільки розум, а також почуття, інтуїцію та віру»². Саме невіра у право, неповага до конституції як основного закону держави, до конституційних цінностей і пріоритетів є проявом кризи конституційно-правової духовності та, як наслідок, призводить до деформації правосвідомості.

Конституційна правосвідомість, що охоплює як систему поглядів на конституційні цінності, так і їх суб'єктивне відображення в соціальній дійсності, під впливом Конституційного Суду України виходить за межі писаних (позитивних) норм у сферу дії верховенства права.

Тож роль саме Конституційного Суду України у трансформації правосвідомості є очевидною. Виходячи з ідеї необхідності раціональної організації соціальних відносин Конституційний Суд України прагне встановити зв'язок між текстом Конституції України і розмаїттям економічних, політичних і соціальних інтересів та суспільних відносин, що виникають на їх основі. При цьому, зазначає А. Єзеров, він, не змінюючи тексту Конституції України, фактично вдосконалює зміст конституційних правоположень за допомогою офіційного тлумачення, базуючись, як правило, на наукових поглядах на природне право, його принципах, формах і способах реалізації. Тим самим забезпечується зближення фактичної і юридичної конституцій, зменшується кількість фіктивних правоположень.

Таким чином, важливе завдання сьогодення, яке постає перед Конституційним Судом України, вбачається у формуванні такої доктрини, в якій основний наголос робився би на першорядності людини, її прав, її гідності, тобто підкреслювався б людський вимір конституційного права.

Так, в одному зі своїх рішень Конституційний Суд України зазначив: «Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством

¹ Боброва Н. А. Конституционный строй и конституционализм в России / Н. А. Боброва. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2003. — С. 114.

² Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман ; пер. с англ. Н. Р. Никоновой при участии Н. Н. Деева ; под ред. Н. Я. Рябикина. — 2-е изд. — М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. — С. 17.

як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України».

Дійсно, чинна українська Конституція проголосила низку принципів, що відповідають формату правової держави, в якій найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність. Тож замість численних «переписувань» Основного Закону держави варто запустити механізм його реалізації, припинити тенденцію сприйняття його «мертвим». Показово, що дві українські революції (Помаранчева революція та Революція гідності) ознаменувалися, зокрема, ревізією конституційних норм. Але має рацію А. Крижановський, що набагато перспективнішою та конструктивнішою видається позиція щодо необхідності дотримання вже існуючої Конституції України, її реального виконання та досягнення конституційного правопорядку, аніж безперервна критика чинної Конституції України вітчизняною політичною верхівкою¹.

Наприкінці доповіді варто зазначити, що змусити людей поважати владу неможливо, треба продемонструвати на власному прикладі повагу до загально-визнаних конституційних цінностей. І в цьому вбачається основне завдання Конституційного Суду України — формувати і розвивати доктрину верховенства прав людини і верховенства Конституції України, яка закріплює арсенал найважливіших прав і свобод, утвердити у свідомості індивідів свою роль гаранта основ конституційного ладу, наріжним каменем якого є визнання людини найвищою соціальною цінністю.

¹ Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, В. М. Шаповал, А. А. Єзеров та ін. ; за ред. А. Р. Крусян. — Одеса : Фенікс, 2015. — Вип. 3 : Сучасний український конституціоналізм. — С. 379.